

17

RETTIGHETENE TIL MENNESKER MED NEDSATT FUNKSJONSEVNE

KORT FORTALT: SPØRSMÅLET OM MENNESKERETTIGHETER FOR PERSONER MED NEDSATT FUNKSJONSEVNE HAR KOMMET PÅ DAGSORDEN FOR ALVOR I LØPET AV DE SISTE 20-30 ÅR. GJENNOM FN HAR DETTE ARBEIDET RESULTERT I EN KONVENSJON SOM SIKRER DISSE RETTIGHETENE, OG SOM DET ER VIKTIG AT OGSÅ KIRKEN OG DET DIAKONALE ARBEIDET LAR SEG UTFORDRE AV, GJENNOM ET AKTIVT ENGASJEMENT FOR FUNKSJONSHEMMEDES MENNESKEVERD OG MENNESKERETTIGHETER.

FNs arbeid

Et grunnleggende prinsipp for FNs virksomhet har hele tiden vært likhet for alle, basert på alle menneskers verdighet og likeverd, og dermed også sosial rettferdighet. Dette inkluderer også mennesker med funksjonshemninger, slik det uttrykkes i artikkel 25 i FNs menneskerettighetserklæring:

«Enhver har rett til en levestandard som er tilstrekkelig for hans og hans families helse og velvære, og som omfatter mat, klær, bolig og helseomsorg og nødvendige sosiale ytelser, og rett til trygghet i tilfelle av arbeidsløshet, sykdom, arbeidsuførhet [*disability*], enkestand, alderdom eller annen mangel på eksistensmuligheter som skyldes forhold han ikke er herre over.»

I løpet av 1970-årene kom menneskerettigheter for mennesker med nedsatt

funksjonsevne for alvor på dagsorden i FN, både gjennom generalforsamlingens erklæring om *The Rights of Mentally Retarded Persons* 20. des. 1971 og om *The Rights of Disabled Persons*, 9. des. 1975.⁸⁵ Som en oppfølging ble 1981 erklært som det internasjonale året for funksjonshemmede. Året etter vedtok generalforsamlingen en handlingsplan, som igjen la grunnlaget for FNs tiår for funksjonshemmede 1983-1992. I 1993 vedtok generalforsamlingen *Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*. I FNs barnekonvensjon, som ble vedtatt i 1989, er rettighetene til barn med funksjonshemninger integrert.

I den såkalte *Beijing-erklæringen* fra 2000 ba fem internasjonale NGO'er for funksjonshemmede alle regjeringer om å støtte arbeidet med en konvensjon, og året etter satte FNs generalforsamling ned en ad hoc-komité for å lage forslag til en konvensjon. 13. des. 2006 godkjente generalforsamlingen *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, og 3. mai 2008 trådte konvensjonen i kraft etter å ha blitt ratifisert av 20 land. I juli 2013 hadde 156 medlemsland skrevet under og 133 ratifisert konvensjonen. Norge ratifiserte konvensjonen i juni 2013.

For å overvåke implementeringen av konvensjonen er det opprettet en uavhengig ekspertgruppe, *Committee on the Rights of Persons with Disabilities*, som mottar regelmessige rapporter fra de aktuelle statene. Tilleggsprotokollen til konvensjonen gir komiteen rett til å undersøke individuelle klager om brudd på konvensjonen. Norge har foreløpig ikke ratifisert tilleggsprotokollen.

[85] <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=121>.

Hovedinnholdet i konvensjonen⁸⁶

I følge *artikkel 1* har konvensjonen som formål å fremme, verne om og sikre mennesker med nedsatt funksjonsevne full og likeverdig oppfyllelse av [full and equal enjoyment of] alle menneskerettigheter og grunnleggende friheter, og å fremme respekten for deres iboende verdighet. Artikkelen definerer mennesker med nedsatt funksjonsevne som «mennesker som har langvarig fysisk, mental, intellektuell eller sensorisk funksjonsnedsettelse som i samspill med ulike barrierer kan hindre dem i å delta fullt ut og på en effektiv måte i samfunnet, på lik linje med andre».

KIRKEN UTFORDRES DERFOR TIL Å FORSTÅ FUNKSJONSHEMMEDES SITUASJON UT FRA ET RETTIGHETSPERSPEKTIV, OG IKKE BARE SOM ET SPØRSMÅL OM HELSE ELLER SOSIALE FORHOLD, SLIK DET SKJER NÅR PERSONER MED NEDSATT FUNKSJONSNIVÅ OPPFATTES PRIMÆRT SOM «PASIENTER» ELLER «OMSORGSTRENGENDE».

I *artikkel 3* slår konvensjonen fast de generelle prinsippene som skal gjelde: respekt for menneskets iboende verdighet og individuelle autonomi, ikke-diskriminering, full deltakelse og inkludering i samfunnet, respekt for forskjeller og aksept av mennesker med nedsatt funksjonsevne som en del av det menneskelige mangfold og den menneskelige natur, like muligheter, tilgjengelighet, likestilling mellom menn og kvinner og respekt for utviklingsmulighetene til barn med nedsatt funksjonsevne og respekt for deres rett til å bevare sin identitet. De følgende artiklene (4-32) tar for seg en rekke ulike forpliktelser og rettigheter, og deretter følger artikler om rapportering (33-39) og ratifikasjon (40-50).

Aktuelle spørsmål

I 2009 trådte den såkalte *Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven (Lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne)* i kraft.⁸⁷ Den innebærer at personer med nedsatt

funksjonsevne nå ikke bare har diskrimineringsvern i arbeidslivet, men på alle samfunnsområder. Loven gir også personer med tilknytning til funksjonshemmede et diskrimineringsvern, som for eksempel kan ha betydning når foreldre ikke får jobb eller styreverv med begrunnelse i deres hjemmesituasjon. Men fortsatt ser vi stadig eksempler på at mennesker med nedsatt funksjonsevne ikke får tilgang på det de har krav på i henhold til lovverket, på grunn av manglende økonomiske ressurser og prioritering. Aktuelle saker her er retten til transport og til assistanse. Et annet aktuelt tema som fortsatt ikke er en lovbestemt rettighet, er bruk av IKT. Etter at norsk lovverk etter ratifikasjonen er brakt i overensstemmelse med konvensjonen, er det viktig at kirken følger opp funksjonshemmedes rettighetssituasjon i praksis.

Kirken utfordres derfor til å forstå funksjonshemmedes situasjon ut fra et rettighetsperspektiv, og ikke bare som et spørsmål om helse eller sosiale forhold, slik det skjer når personer med nedsatt funksjonsnivå oppfattes primært som «pasienter» eller «omsorgstrengende». Et liv i verdighet og respekt inkluderer retten til utdanning, arbeid og fritid, men også retten til å kunne etablere og opprettholde vennskap, til et åndelig liv og til å kunne gi uttrykk for egne preferanser. Et viktig tema er boligsituasjonen for funksjonshemmede, der det er viktig å unngå både et tradisjonelt institusjonspreg og den isolasjon og ensomhet som mange opplever etter HVPU-reformen. Kirken bør dessuten bidra til å rette søkelyset på funksjonshemmedes familiesituasjon og inkludere dette området i sitt diakonale arbeid.

Kirken har også en internasjonal utfordring, ettersom situasjonen for mennesker med nedsatt funksjonsevne er svært ulik i de forskjellige land, ikke minst på grunn av stor økonomisk ulikhet. Forholdet mellom fattigdom og funksjonsnedsettelse er et viktig tema. Den norske kirke deltar allerede i det verdensomspennende økumeniske fellesskapet for funksjonshemmede; Ecumenical Disability Advocates Network (EDAN).

En grunnleggende utfordring er å gjennomtenke hvordan kirkens eget arbeid på en bedre måte kan inkludere mennesker med nedsatt funksjonsevne i gudstjenester og menighetsliv. Dette innebærer et aktivt arbeid for å fjerne både

[86] <http://www.un.org/disabilities/default.asp?navid=14&pid=150>.

[87] <http://www.lovdato.no/all/nl-20080620-042.html>.

fysiske og psykologiske barrierer som kan hindre full deltakelse i kirkens liv, basert på en teologisk gjennomtenkning av hva menneskeverd og likeverd innebærer. Ordning for hovedgudstjeneste som gjelder fra 1. søndag i advent 2012, foreskriver en universell utforming og inneholder en detaljert veileder om hvordan dette kan gjøres.⁸⁸ I 2006 behandlet Kirkemøtet Den norske kirke som arbeidsplass for mennesker med funksjonshemninger, og forpliktet seg da til å strekke seg ut over det som loven pålegger for å legge til rette for mennesker med funksjonshemninger som ansatte i Den norske kirke.⁸⁹

Både mennesker med ulike fysiske og psykiske/mentale funksjonsnedsettelse må få anledning til å oppleve et godt tilbud om fellesskap i menigheten, også i tilknytning til spesielle tilbud som er tilpasset ulike grupper. Dette innebærer at det må utdannes og tilsettes flere kirkelige medarbeidere med spesiell kompetanse på dette feltet.

Kirkemøtet i 2012 diskuterte situasjonen for utviklingshemmede i kirken. I tillegg til å anbefale tiltak for å styrke utviklingshemmedes mulighet for deltakelse i kirken, gis også konkrete utfordringer til myndighetene, blant annet om bedre hjelp til familier med spesielle behov, om å fremskynde arbeidet med ratifisering av FN-konvensjonen, å sørge for at helse- og omsorgstjenesten ivaretar religions- og livssynsfriheten for mennesker med utviklingshemninger, og å ikke innføre tilbud om tidlig ultralyd som man frykter vil kunne føre til at fostre med noen utviklingshemninger velges bort ved abort.

UTFORDRINGER FOR DEN NORSKE KIRKE:

Hvordan kan Den norske kirke utvikle et kirkelig tilbud til mennesker med fysiske og psykiske funksjonshemninger som både kan integrere disse gruppene i menighetens liv, samtidig som den enkeltes behov blir ivaretatt?

Hvordan kan Den norske kirke synliggjøre funksjonshemmedes menneskeverd og rettigheter gjennom sin egen ansettelsespraksis?

Hvordan kan Den norske kirke opptre som forsvarer for funksjonshemmedes rettigheter overfor politiske myndigheter i spørsmål som gjelder tilbud om avlastning, bolig og andre støttetiltak for familier med funksjonshemmede barn og ungdom?

[88] Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste. Fra Gudstjenestebok 2011. <http://www.kirken.no/?event=downloadFile&FamID=241170>.

[89] Vedtak KM 13/06 Den norske kyrkja -ein arbeidsplass for menneske med funksjonshemmingar? <http://kirken.no/?event=downloadFile&FileID=10827>

18

BARNES RETTIGHETER

KORT FORTALT: BARNES RETTIGHETER ER ET TEMA SOM HAR FÅTT ØKT OPPMERKSOMHET DE SISTE TIÅRENE, SÆRLIG ETTER AT FNS BARNEKONVENSJON BLE VEDTATT I 1989. I DAGENS VERDEN KRENKES BARNES RETTIGHETER PÅ MANGE MÅTER, SÆRLIG SOM EN FØLGE AV FATTIGDOM OG MANGEL PÅ RESSURSER. VOLD, OVERGREP OG SEKSUELL UTNYTTELSE OG MISBRUK AV BARN ER OGSÅ EN STOR UTFORDRING, OG KAMPEN FOR Å VERNE OM BARNES MENNESKEVERD OG RETTIGHETER BØR VÆRE ET PRIORITERT OMRÅDE FOR DEN NORSKE KIRKE.

Allerede i 1924 ble barnes rettigheter tatt opp i *Genève-erklæringen om barnes rettigheter*. Dokumentet var ikke juridisk bindende, men er betydningsfullt som det første dokument som tar opp barnes velvære og rett til utvikling, hjelp og beskyttelse. Erklæringen må forstås på bakgrunn av de lidelser som barn ble påført under første verdenskrig. Etter andre verdenskrig ble spørsmålet om barnes menneskerettigheter implisitt behandlet i Artikkel 16 i *FNs menneskerettighetserklæring* som handler om ekteskap og familie, og som blant annet sier at familien er den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet og har krav på samfunnets og statens beskyttelse.

Familiens rettigheter og ansvar for barn gis dermed prioritet i erklæringen og i de senere FN-konvensjonene. I *Internasjonal konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter* (ØSK) handler artikkel

10.1 om vern og bistand til familien «særlig i forbindelse med dens stiftelse og mens den er ansvarlig for omsorgen for og utdanningen av barn som ikke forsørger seg selv». I art. 10.3 står følgende om barnes og ungdoms rettigheter:

Særskilte tiltak bør treffes til vern og bistand for alle barn og all ungdom uten forskjellsbehandling på grunn av herkomst eller andre forhold. Barn og ungdom bør beskyttes mot økonomisk og sosial utnyttning. Det bør være straffbart ved lov å anvende dem i arbeid som er skadelig for deres moral eller helse, som setter deres liv i fare, eller som sannsynligvis vil hemme deres normale utvikling. Statene bør også fastsette aldersgrenser og forby, og gjøre straffbart ved lov, å ansette barn under disse grensene i lønnet arbeid.

Også *Konvensjonen om sivile og politiske rettigheter* (SP) legger vekt på familien som grunnleggende samfunnsenhet og på barnes rettigheter, især når ekteskapet oppløses (artikkel 23).

I 1959 kom *FNs erklæring om barnets rettigheter*. Den bygger på Verdenserklæringen fra 1948, men er ikke juridisk bindende for medlemslandene selv om mange av FNs særorganisasjoner, bl.a. UNICEF, arbeider for å virkeliggjøre intensjonene i erklæringen som fremhever barns rett til sosial trygghet, til oppvekst i sunne forhold og til undervisning. I oppdragelsen skal det legges vekt på verdien av toleranse og medmenneskelighet.

Et ytterligere skritt i retning av å fastslå barnes rettigheter kom gjennom *FNs konvensjon om barnets rettigheter*, som ble vedtatt i 1989 og ratifisert av Norge i 1991. Barnekonvensjonen anerkjenner

barns rettigheter på en rekke ulike områder. I innledningen blir det pekt på at Verdenserklæringen om menneskerettighetene «har fastslått at barn har rett til spesiell omsorg og hjelp», og at familien er den grunnleggende enheten i samfunnet. Derfor erkjenner konvensjonen «at barn bør vokse opp i et familiemiljø, i en atmosfære av glede, kjærlighet og forståelse for å sikre full og harmonisk utvikling av deres personlighet». Gjennom konvensjonen forplikter partene seg til å respektere barnets rett til å bevare sin identitet (art. 8), og til å sikre at et barn ikke blir skilt fra foreldrene mot deres vilje, unntatt når dette er nødvendig «av hensyn til barnets beste», for eksempel ved mishandling eller vanskjøtsel av barnet (art. 9). Konvensjonen understreker også barns rett til å bli hørt, til ytringsfrihet, tanke-, samvittighets-, religions- og organisasjonsfrihet. Artikkel 23 handler om rettigheter for barn som er psykisk eller fysisk utviklingshemmet, om retten til særlig omsorg ut fra deres særlige behov (se kap. 17). Videre omtales barnets rett til helse- og levestandard, til utdanning, hvile og fritid og rett til beskyttelse mot økonomisk og seksuell utbytting og misbruk, mot tortur og annen grusom, umenneskelig og nedverdiggende behandling.

Norge er et av de få land i verden som har inkorporert Barnekonvensjonen i nasjonal lovgivning med rang foran annen lovgivning. I 2012 undertegnet ca. 35 land en tilleggsprotokoll til Barnekonvensjonen som gir barn i disse landene en klagerett om rettighetskrenkelsener påført. Norge har foreløpig ikke undertegnet denne tilleggsprotokollen, men dette spørsmålet ble tatt opp i Stortinget 29.11.2012, der representanter fra flere partier krevde norsk tilslutning til protokollen.

Et viktig prinsipp i barnekonvensjonen, og som også er nedfelt i norsk lov, er prinsippet om barns beste. I barnekonvensjonens artikkel 3 heter det: «Alle tiltak for barn skal være til barnets beste. Barn har rett til å bli hørt, eventuelt gjennom en representant, i saker som angår det.» Grunnleggende verddivurderinger og kompliserte avveininger blir særlig tydelige i forbindelse med omsorgsovertakelse, ved

fratakelse av foreldreansvar og samværsrett og ved adopsjon. Prinsippet om barns beste er også aktuelt i asylsaker.

Krenkelser av barns rettigheter

Fattigdom er en hovedårsak til krenkelser av barns rettigheter. Hver dag dør flere titusener barn av årsaker som er fattigdomsrelatert. Fattigdom er en tilstand der en mangler mange grunnleggende livsnødvendigheter. Fattigdom har derfor en økonomisk og materiell dimensjon, enten det er snakk om absolutt eller relativ fattigdom, men handler også om evnen til å utnytte de ressurser en har tilgang til (se også kap. 10).

Men fattigdom påvirker også andre grunnleggende rettigheter og berører det enkelte barns verdighet og selvbilde. Fattigdom kan hindre utøvelsen av individuell frihet og være en trussel mot grunnleggende trygghet i livet, som tilgang til bolig, medisinsk hjelp og rettferdig behandling. Fattigdom undergraver også muligheten til personlig utvikling og vekst, og for barn innebærer dette et kraftig angrep på grunnleggende rettigheter og framtidsutsikter.

I mange land blir barns rettigheter undergravd gjennom omfattende barnarbeid, diskriminering, misbruk og seksuell utnyttelse. Dette kan defineres som utnyttelse av ubalansen i maktforholdet mellom en voksen person og en person under 18 år, enten formålet er egen nytelse eller profitt.⁹⁰

I Norge blir barns rettigheter også ofte diskutert i relasjon til barn av asylsøkere som ikke har lovlig opphold i Norge. Her må både barns rettigheter og prinsippet om barns beste tilsynelatende ofte vike for mer pragmatiske og politiske hensyn knyttet til innvandringsregulering.

Barnets rettigheter i et kristent perspektiv

Arbeidet for barns menneskerettigheter er et område som burde være selvinnlysende for alle kristne kirker. Det er grunn til å merke seg at en av de viktigste pådriverne for å inkludere familiens og barns rettigheter i FNs menneskerettighetserklæring var den kristne libanesiske filosof og politiker Charles Malik. Han lyktes ikke med å få inn en henvisning til «Skaperen» som utgangspunktet for familiens ukrenkelige

[90] Se World Congress against Sexual Exploitation of Children and Adolescents, Brasil 2008 - <http://www.ecpat.net/worldcongressIII/overview2.php>.

rettigheter, men fikk gjennomslag for formuleringen om at familien er «den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet».

FN-dokumentene om barns rettigheter bygger dermed på en «integrert» forståelse av familien og som ser familien som mer grunnleggende enn staten, og betoner at familien også trenger beskyttelse mot statlige overgrep. I Norge ble denne problematikken aktualisert gjennom kampen om foreldreretten mot de nazistiske myndighetene under andre verdenskrig.

BALANSEN MELLOM BARNES OG FORELDRES BESTE ER OGSÅ VIKTIG I SPØRSMÅL OM RELIGIONSFRIHET. SPØRSMÅL SOM DREIER SEG OM Å FINNE BALANSE MELLOM HENSynet TIL BARNETS BESTE, BARNETS EGEN RELIGIONS- OG LIVSSYNSFRIHET OG FORELDRERETEN KAN VÆRE KOMPLISERTE.

I en moderne individualistisk tenkning har en slik integrert forståelse av barns rettigheter i rammen av familien blitt utfordret av en tenkning som fremhever de voksnes individuelle rettigheter både i forhold til samlivsformer og oppløsning av ekteskap eller samboerskap. Det er viktig for kirken å holde fram en tenkning om samliv og ekteskap som understreker respekten for barns rettigheter og behov. Samtidig er det dessverre slik at mange barn lever i hjem preget av vold og overgrep. I slike tilfeller blir muligheten for skilsmisse viktig også for å ivareta barns beste. Å finne en god balanse mellom barns rettigheter og voksnes rettigheter er et viktig perspektiv også i det arbeidet Den norske kirke står overfor i den aktuelle debatten om samliv og samlivsordninger.⁹¹

Balansen mellom barns og foreldres beste er også viktig i spørsmål om religionsfrihet. Spørsmål som dreier seg om å finne balanse mellom hensynet til barnets beste, barnets egen religions- og livssynsfrihet og foreldreretten kan være

kompliserte. Det kan være vanskelig for mange foreldre å foreta trygge vurderinger her, og slike typer spørsmål bør derfor også rettes mot ulike arenaer som f.eks. skole, barnehage og tros-samfunn. Spørsmålet om barns rett til å ta bestemmelser i religions- og livssynsspørsmål dreier seg om forholdet mellom foreldrerett og barnerett. *NOU 2013: 1 Det livssyns åpne samfunn* fremstiller at foreldreretten begrenses 1) i tid, til barnet er i stand til å ta egne bestemmelser, og 2) i forhold til barnets beste der barnet har status som meningsberettiget parallelt med at foreldreretten gjelder.

Grove krenkelser av barns rettigheter finner vi i tilfeller der barn utsettes for vold i form av fysisk straff. Synet på straff er svært ulikt mellom kulturer og har i vårt samfunn endret seg relativt raskt. I enkelte trossamfunn brukes en delvis religiøs begrunnelse for bruk av fysisk straff. I grensetilfeller kan barns rettigheter oppfattes å stå i motstrid til religionsfriheten eller til hensynet til privatlivets fred.

UTFORDRINGER FOR DEN NORSKE KIRKE:

Er barn og ungdoms rettigheter synlige i Den norske kirkes trosopplæring, gudstjenester og diakoni?

Hvordan kan Den norske kirke engasjere seg i kampen for asylbarns rettigheter på en måte som tydeliggjør forpliktelsen til å beskytte menneskeverdet for de aller svakeste?

Hvordan kan Den norske kirke fremme hensynet til barns rettigheter i debatter om samliv og reproduksjon?

[91] Se utredningen *Sammen – Samliv og samlivsordninger i et kirkelig perspektiv*. Utredning fra et utvalg oppnevnt av Bispemøtet i Den norske kirke, 2013.

→ «HERRENS ÅND ER OVER MEG, FOR HAN HAR SALVET MEG TIL Å FORKYNNE ET GODT BUDSKAP FOR FATTIGE. HAN HAR SENDT MEG FOR Å ROPE UT AT FANGER SKAL FÅ FRIHET OG BLINDE FÅ SYNET IGJEN, FOR Å SETTE UNDERTRYKTE FRI, OG ROPE UT ET NÅDENS ÅR FRA HERREN»

(LUK 4.18-19)